

פסחו של עגנון: זמן אימה וגאולה

פסח נוכח ביצירתו לא רק באופן ישיר, אלא גם כשהוא מפורק לנוכחיות סמליות ומגוונות, מהן מצטבר הדחף להתחבר לאב ולמשפחה כביטוי לאביב הנצחי שמכוחו אנו נגאלים ומתעלים מעל הזמן

אביה, המפט הגדול, תשנ"ב

הלל וייס

לקראת חג הפסח תרע"ד (אפריל 1914) פרסם עגנון שני סיפורים שעניינם חג הפסח תחת הכותרת המשותפת 'סדרים'. סיפורים אלה התגלגלו בשינויי נוסח לתוך הסיפור 'הכנסת כלה' (1931, 1953), שם הם שוכנים במרחק של יותר ממאה עמר דים זה מזה, תחת השמות 'מסובין' ו'מיטתו של שלמה יעקב'.

זה האחרון אמור היה להתלקט לספר מתוכנו בשם 'סיפורי שלומיאל', ואכן, בשני הסיפורים עניין השלומיאליות מופיע כמימד מהופך של גאון הפסח, שהגיבורים אינם ראויים לה. בשניהם, הגיבורים הם גברים לא יצלחו, שלומיאליים שאינם ראויים להחזיק בנשותיהם. ובכלל, כל היצירה הגי' דולה 'הכנסת כלה', לרבות גיבורה החסיד הנודע רבי יודיל, שמשגי בדרך נס נדוניה לבנותיו, שוכנת בצלה של השלומיאליות. השלומיאליות היא לכאורה היותו של היהודי המנותק מהוויית העולם, שאינו מכיר את סדרי בראשית, חוקי הקיום הנוהריים ליים, סיבה ותוצאה ואחריות למשפחתו, וכל סרי כיוויו הם להיוושע בדרך נס. המעבר מגלות לנס כרוך בצילה של הגאולה הנוכחת כסיפור באיזורים שונים של חג הפסח וארץ ישראל, הארץ בה אביב ינווה עולמים.

רצועה מארץ ישראל

'הכנסת כלה' מכונה לפעמים 'אפוס' ולפעמים 'רומן' ואינו זה והלא זה, אלא בעיקר מחרוזת מע' שוות השוורות אל תוך המעשיה הגדולה. 'מעשיה' מלשון מעשי - י. כל משה או מעשיה אינם מקי רינם, אלא יש בו צורך לעולם והוא מושג, ממוספר וגושם בחרט עליון. הכנסת כלה הוא סיפור של גאון לה נסית שבו יש לחג הפסח ממד של גאולה מתמדת לצד ממדים של איום הקשורים באי היכולת להכיל את הגאולה, כפחד ממנה, מקליפת נוגה שלה העולה במנגנונים קבועים של סיכולה. כמו הפגמים שבמיר דות האדם. הוויית הגלות, עשו הגלות ועלילות הדם, הנוכחות בכל נשימה שנושם היהודי בגלותו.

'מסובין' הוא סיפור קומי על מיכל השמש שני תאלמן, ובדרכו להסב בליל הסדר בבתי זרים הוא מוצא את האלמנה, שרה לאה הנגידה, העומדת אף היא להסב אצל שכנים. אלא שזו, כבעלת בית ראויה, הכינה את כל הסדר המפואר כמתבוננת, בכלי כסף, כפי שנהגה בבית ממש ימים ימימה. והנה מוצא עצמו הוגו הנפתח להסב יחד בבית אימה למנה, מתוך לנורמות החברתיות וההלכתיות, סרי פור המתקבל על דעת הקורא כסיפור חסד מלא אור ושמחה. הוגו נישא אלא שהוויגו לא האריך ימים. השמש לא קיים הבטחה לנגידה לעלות עימה לארץ ישראל ולפיכך נתגרשה ממנו. עגנון, הבונה את שמחת ליל החג בבית הוגו שטרם נתקדש, מסמימו:

"מתוך שאר כל בתי הרחוב עולים כמה קולות, אל בנה אל בנה בנה ביתך בקרוב. והדמיון הנוגע באדם מדמה להם שכאן רצועה מארץ ישראל והם יושבים להם זה כנגד זה." (עמ' 195)

פת, כמו אנוסים החוגגים במשך מאות שנים בסתר ובחצר אימה ומגור המאימים לפלוש אל תוך הבית. היצירה לחירות, 'יצאת מצרים, עומדת במבחנה הקשה ביותר. העם מתבוסס בדמו, האם יהיה? היאמר ה': אני ולא מלאך! ככל שהאביב נוכח והי גאולה קרבה, נחסרת פעימת לב. האם תגיע על תכי ליתת הנעלה כשיר ליל התקדש החג, גאולה שאינה פוסקת, או שכמעט כרגיל, פרט ליציאת מצרים והי גאולה שלעתידי לבוא, תעלה הישועה הזמנית הודי בלה, המגומגמת או הקורסת? החרדות הללו אמנם קיימות גם בחגי תשרי, ויש להן ביטויים רבים בראש השנה, ביום כלפור ובחג הסוכות. הן מוצאות את ביטויין הספרותי המיוחד ביצירת עגנון, ביצי רות הסוכנות סביב יום הכיפורים, ועסקו בהן רבים. כך הן קיימות בדרך שונה הקשורה באביב ובפסח.

מחללים את תדר הקודש

פסח אינו "חג-גדיא" מתהולל, שעיר משתלח הוופר לספרות המסתפקת בפולקלור. יצירת עגנון העמוקה חושפת את הפוטנציה של החג שהוא בער מקו יותר אסוני וקומי מפריים השיכור. זאת על פי תפיסה יהודית-עברית-מקראית-גלותית-יידיית ציונית מעמיקה, "או ימלא שחוק פינ" הפומן בתוכו אמנם גם פוטנציאל טראגי. אבל זאת על פי תפיסות יוניות ויגלוליהן המאחרים, אלא בדרך "פנים יהודית" המצריכה לטהר את המושגים הפואטיים, המבוססים על פי המסורתין של ההיסטוריה, כפי שהן אומרות: היס - סטורי. הסיפור

תות. אלא שקודם לכן, לאחר הסדר, הוא מסב עם ארוסתו: וכך היו יושבים עד שהתחילו הנרות דועכים והולכים ושמע פתאום קול מצייץ בחלון. נרתעה אותה ריבה לאחוריה אבל מיד חזרה לקרות בקול נאה ועליו, קול דודי הנה זה בא. (עמ' 171)

הקול המצייץ בחלון הוא קולו של גוי, שהנערה מאוהבת בו נגמלת עמו אותו לילה מבית הוריה. החתן התנפצה אשלותו, והאב איבד את בתו. ככל שגאה השמחה זמתקרב חג החירות האביבי כך גואה החרדה מפני אסון פתאום שיחבל בשמחה, בדומה לפרשת נדב ואביהו. עשר שמחות שמחה אלישבע אשת אהרון, אם נרב ואביהו, אותו היום שנפלה בו עינא בישא. הרגשת האשמה הפורצת עם שמחת האביב ספוגה באירועים טיפוסיים החושפים דפוסי התנהגות של עשו ויעקב כמו עלילות הדם הגשרניות או אירועים היסטוריים בולטים כמו הפגזים בקישינוב שהתרחש בשביעי של פסח. "כי קרא ה' לאביב ולטבח גם יחד/ השמש זרחה, ושיטה פרחת. והשוחט שחט" (באיליק, 'על הישועה'). ומנגד ליל שמורים, הבטחת שמירה וגם ככליל סגורים 'יהי בחצי הלילה'.

החרדה היא שהשמחית יעבור בסף. שקרבן הפ' סח לא ייצגע והמקריב עצמו יהפוך לקרבן. חרדות אישיות מתערבבות בחרדות לאומיות, חתון וכלה שצריכים שימור, חרדות הקשורות גם בייכרות היסטוריים סמוכים של בני הדור הזה; פיגועים מודידיים בליל הסדר המהולים בייכרות על עלילות דם הנמשכות מודי-דורות. ליל פלאות מלא רדרי

כדי שאדם יוכל חרוג ממערכתו, מהגזרת הקודר מה שנגורה עליו - כמו להיות שמש, אלמן וטיפש - הוא צריך לעבור למרחב הגאולה, למרחב הפסח, לעיצומו של ליל הסדר. צריך "רצועה מארץ יש ראל" תפלוש למרחב בו שרוי הוגו. הרצועה הזו מיי חדת את גיבורי הסיפור יחוד שלם, ומי שנפלט ממ' נה מתפורר אל גלותו. כפי שלאחר שהשיא רבי יודיל את בנותיו לא הויה את מטפחתו מעיניו כדי שלא ליהנות משום דבר שבועולם חרץ מארץ ישראל, שהיא קיבוע הנס, ליל סדר מתמיד בפסח אביבי.

נושא ארץ ישראל כתכלית כל התכליות הוא ערך העל ביצירה. כפי שמכיר צדיק נסתר מהלכת פניו של רבי יודיל שכולו נספך לארץ ישראל וכל מגמתו שם. לא עוד גלות אלא יציאה מתוך לזמן בדילוג פסחי לארץ ישראל.

ליל פלאות מלא רדיפות

'מיטתו של שלמה יעקב' הוא סיפור על חתן, רווק וקו, שמש בבית הכנסת בעיירה, החולם כל ימיו על מיטה שיש בה כרים וכסתות. מעולם לא זכה לשכב במיטה שכזו, אלא רק על ארבעה מושבי עץ בבית הכנסת, עליה הוא שורע בלילות אחרי שאחרון הלומדים מסתלק, כשהוא חוטא ב"נגעי בני אדם" התוקפים אותו מחמת ריוקו והמושכת בהרהורי הנשים על משכבו בלילות. את קוני ליל זה רוצים להשיא לנערה כפרית עסיסית. בליל הסדר הולך החתן המשגן הלכות הפסח לבית חות' נ, מסב שם וזוכה למיטה מוצעת מלאה כרים וכסי

